

БЕЗУСПІШНІ МІСТА БАРСЬКОЇ ОКОЛИЦІ: ЯЛТУШКІВ, МЕЖИРІВ, ПОРОСЯТКІВ, МАР'ЯНІВКА, БАРОК ТА БЕРЛИНЦІ

© Рибчинський О.В., 2021

Розглянуто властивості містотворчих чинників у колишніх містах Ялтушків, Межирів, Поросятків, Мар'янівка, Барок та Берлинці. З'ясовано, що від початку заснування і впродовж двох століть поступу вони мали спадкові, еволюційні та змінно-пульсуючі аномалії в розвитку.

Ключові слова: середмістя, фортифікації, містотворчі чинники, аномалії розвитку.

Постановка проблеми

Історичні міста України є об'єктом численних інтердисциплінарних досліджень. В поле уваги попадають переважно ті поселення, які зберегли планувальну композицію або мають значне історичне значення. Натомість, міста, які втратили можливості просторового розвитку залишаються поза увагою.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Грунтовні дослідження містобудівних засад формування середмістя розкриті у ряді праць Миколи Бевза (міста Галичини), Петра Ричкова (міста Волині), Галини Петришин (міста Галичини), Максима Ясінського (міста Галичини), Іллі Литвинчука (міста східного і південного Поділля) та інших. Предметом аналізу є еволюція розпланування центральної частини, статистичні властивості екномічного та просторового розвитку, зміни забудови середміських кварталів та особливості формування оборонних споруд у містах.

Мета статті

Визначити просторові параметри середмість та індивідуальні аномалії розвитку безуспішних міст: Ялтушків, Межирів, Поросятків, Мар'янівка, Барок та Берлинці.

Виклад основного матеріалу

Містотворчі чинники з різною інтенсивністю стимулюють розвиток поселень. У кожному прикладі це відбувається індивідуально. Утворення та довготривале формування міста мало спадкові, еволюційні та змінно-пульсуючі властивості. (Петришин, 2004, с. 28) Враховуючи згадані характеристики привертають увагу кілька міст розташованих в околицях Бару і зафіксованих на карті Подільського воєводства 1670 року. Ці міста мали короткотерміновий період розвитку і не вирізнялися в історії регіону. Натомість заслуговують на обстеження особливостей формування та відновлення історичної пам'яті. У список забутих міст включено Ялтушків, Межирів, Поросятків, Мар'янівка, Барок та Берлинці.

Містечко Ялтушків розташовується на вигині річки Лядови, яка утворює три великі стави із півночі, заходу та півдня. Ці особливості сприяли вибору місця під поселення та були природнім захистом.

Ялтушків наприкінці XIX століття нараховувало 250 будинків, одну сільську школу, гмінну управу, 11 крамниць, цукрову фабрику. У поселенні відбувалося 26 ярмарків в рік. Дерев'яний парафіяльний костел Св. Духа збудували у 1799 році. В місті є синагога та дім молитви. Зігізмунт I за порадою королеви Бони Сфорци надає Ялтушкові магдебурзьке право. У 1549 році містечко знищують татари. (Sulimierski, Walewski, 1888, Т. III, s. 600.) У 1550 році містечко спустошують волохи, а у 1568 та 1569 воно зазнає руйнувань від татарських набігів. (Сецинский, 1901. с. 767) Тому у 1570-х роках тут було лише 20 обжитих будинків. (Архив Юго-западной России, 1893. Ч. 8, Т. I. с. 233.)

У 1721 році розбирають стару дерев'яну церкву. На її місці будують нову трибанну присвячену Святій Трійці. Цей храм також розібрали у 1876 році і збудували чергову дерев'яну святиню. (Сецинский, 1901. с.767-1768)

На карті Подільського воєводства 1670 року Ялтушків показаний з укріпленим середмістям та замком. Поселення розташовувалося на шляху який сполучав Бар із Дунаївцями. Аналіз актуального стану вуличної мережі та рельєфу дозволяє окреслити межі території історичного середмістя. Воно мало дві брами, головну вулицю на якій стояли церква Святої Трійці та костел Святого Духа. Ринкова площа мала форму видовженого прямокутника. У північно-західному наріжнику розташовувався замок (Рис. 1).

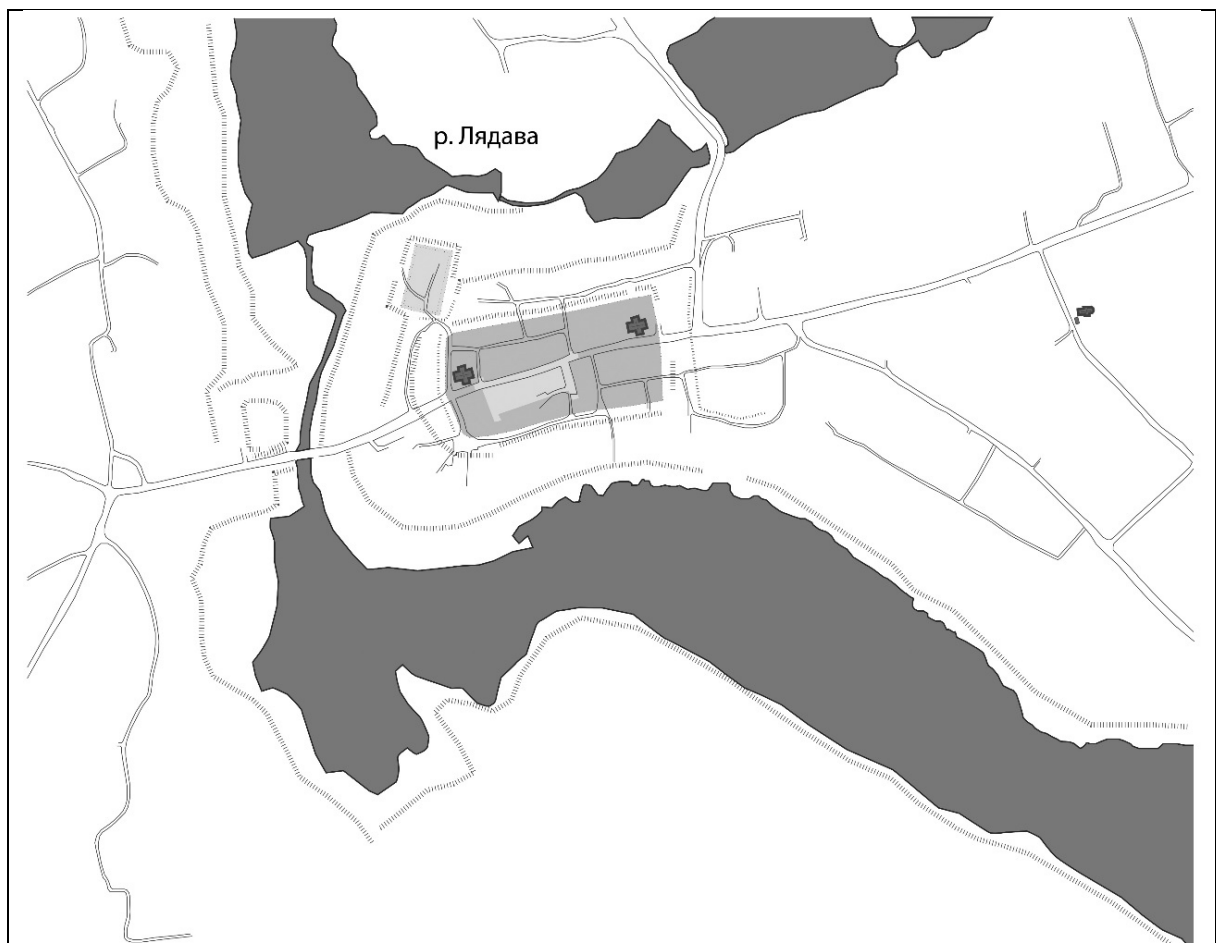

Рис. 1. Ялтушків. Середмістя у XVI – XVIII століттях. Реконструкція автора.

Збережена регулярна вулична мережа свідчить, що середмістя будувалося продумано і за опрацьованим планом. Найімовірніше це відбулося у середині XVI століття, але через багаторазові спустошення XVI – XX століть не зберіглося значущої забудови та храмів.

Між річками Рів та Думка розбудоване важливе містечко Межирів. Наприкінці XIX століття воно нараховувало 163 будинки, церкву Олександра Невського, парафіяльний мурований костел збудований у 1794 році, синагогу, сільську школу, 12 крамниць, пошту, поліцейний уряд. У 1591 році король Зігізмунт III видає привілей із дозволом для Барського старости перетворити село на містечко. У 1612 році татари спустошують поселення. У 1613 році король Зігізмунт III уповноважує Станіслава Жолкевського відбудувати Межирів. (Sulimierski, Walewski, 1888. Т. VI, s.271)

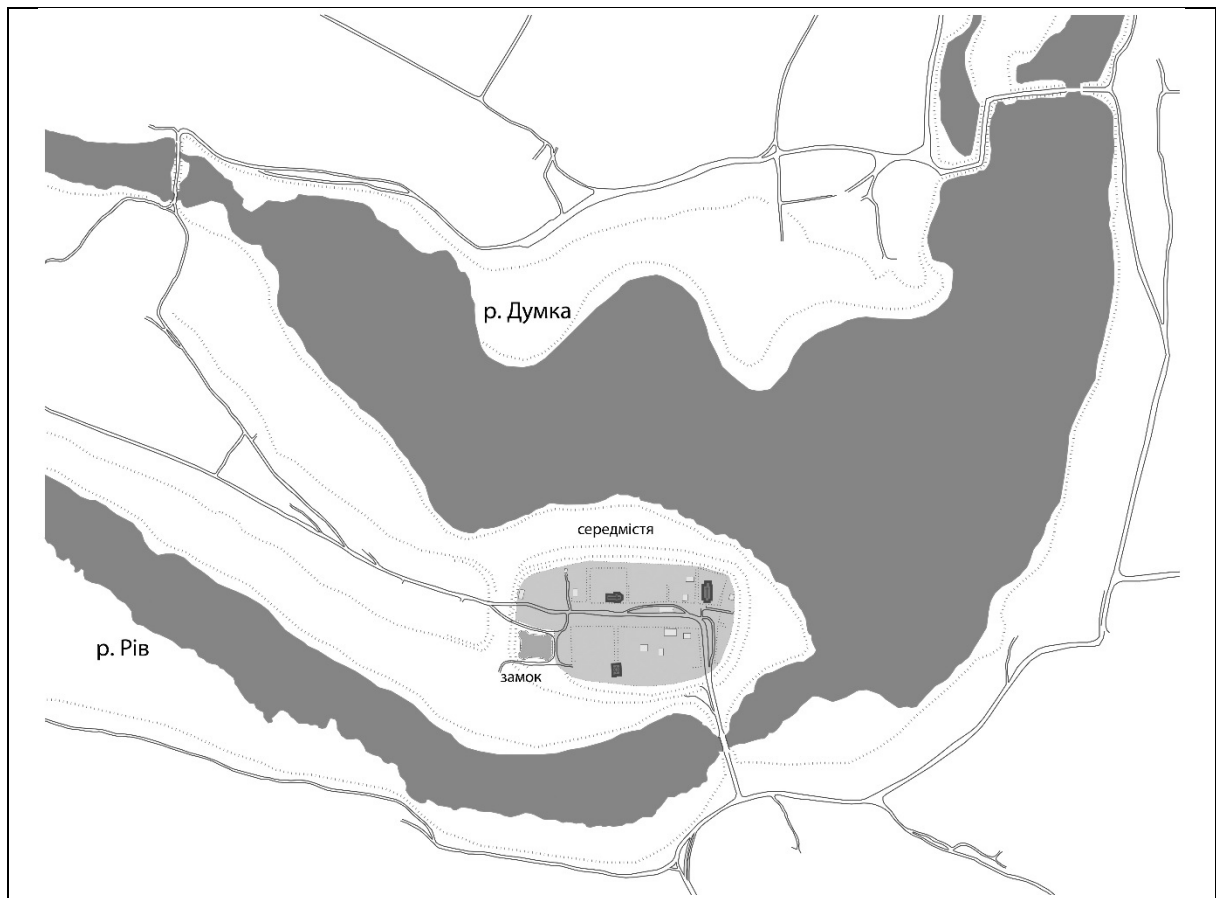

Рис. 2. Межирів. Середмістя у XVII – XIX століттях. Реконструкція автора.

В люстрації 1615 року зазначено, що під час походу на Валахію Межирів був розграбований козацьким військом. (Sulimierski, Walewski, 1888. Т. VI, s.272) До побудови мурованої церкви Олександра Невського впродовж 1853-1869 роках стояла стара дерев'яна із п'ятьма банями. Цей храм був присвячений Успінню Марії і був збудований у 1764 році. Мав дах покритий гонтом. Біля церкви стояла мурована дзвіниця збудована у 1773 році. (Сецинский, 1901. с.622) На карті Подільського воєводства 1670 року Межирів позначений як щільно забудоване місто із замком. Аналіз актуального стану вуличної мережі та рельєфу сприяє визначенню меж давнього укріпленого середмістя, місць імовірного розташування брам та замкового комплексу. (Рис. 2)

Містечко Поросятків, сьогодні село Великий Олександрів розташовується на узбережжі малої річки Батіжок. У 1860-их роках поселення перейменували. У XVII столітті це було

королівське містечко і досить людне. Наприкінці XVIII століття вважалося староством та належало Замоївським. Тут була церква Різдва Пресвятої Богородиці вже у першій половині XVIII століття. У 1787 році будують нову трибанну дерев'яну церкву. У 1794 році її обертають із греко-католицької на православну. У 1864-65 роках її перебудовують у однобанну та прибудовують дзвіницю. (Сецинский, 1901. с.904) Храм розташовувався біля підніжжя пагорба.

На карті Подільського воєводства 1670 року Поросьятків показаний добре укріпленим містом, з бастіонами та валами, але без замку. Натомість сьогодні втрачено укріплення, ринок і храм. Вулична мережа дозволяє приблизно окреслити ареал історичного середмістя. (Рис. 3)

Рис. 3. Поросьятків. Середмістя у другій половині XVII століття. Реконструкція автора.

На карті Подільського воєводства 1670 року Мар'янівка показане як чотирикутне укріплене містечко із замком розташованим біля східної частини середмістя. Містечко розбудовували переселенці з маєтків родини Потоцьких та Стадницьких. Дерев'яна церква Святої Покрови побудована у 1794 році на місці старої зруйнованої у 1780-х роках. (Сецинский, 1901. с.759) Аналіз існуючої вуличної мережі та рельєфу засвідчує, що біля храму розташовувалася давня площа Ринок, місто мало вали та сухі рови, дві брами та регулярний тип розпланування. Замок був прямокутної форми, з валами та ровом, розташовувався біля дороги на Копайгород. (Рис. 4)

На карті Подільського воєводства 1670 року Берлинці зазначені як укріплене поселення із замком розташованим біля південної сторони середмістя. У 1546 році Анрій Берлинський отримав від королівни Бони Сфорци грамоту, яка засвідчувала його права на поселення. У 1550 році Берлинці були спустошені військовим походом волохів. У 1560-х роках поселення ще не було розбудоване. (Архив Юго-западной России, 1893. Ч. 8, Т. I. с.255)

Впродовж XVII століття містечко розбудовували Буцні-Берлинські. Дерев'яна церква Св. Параскеви була побудована у 1732 році. У 1893 році розпочали будівництво нової дерев'яної. (Сецинский, 1901. с.754) Храм розташовувався у північній стороні ринкової площі. Відтак розпланування середмістя відбувалося за продуманим планом. (Рис. 5)

На карті Подільського воєводства 1670 року Барок показаний як укріплене містечко із замком розташованим біля північної сторони середмістя. У 1615 році була видана грамота, яке давала міські привілеї поселенню та право називатися Новим Баром або Барком. Стара дерев'яна церква Успіння Пресвятої Богородиці побудована у 1742 році. У 1880 році побудували нову

дерев'яну церкву на старих фундаментах. (Сецинский, 1901. с.754-755) Аналіз існуючої вуличної мережі та рельєфу засвідчує, що біля храму розташовувалася давня площа Ринок. (Рис.6)

Рис. 4. Мар'янівка. Середмістя у XVII столітті. Реконструкція автора.

Сутність безуспішності міст зосереджується у причинах, які визначили їхній занепад. Відтак, варто з'ясувати характеристики містотворчих чинників у кожному із зазначених поселень.

На якість потенційного розвитку поселення впливали природні чинники – географічне та топографічне розташування, клімат та геологія. Аналіз природних властивостей у кожному поселенні засвідчив, що вони від самого початку мали суттєві обмеження в просторовому розвитку.

Середмістя Ялтушкова розплановано на вигині річки Лядова, які у північній та південній частині утворює розлогі стави. Тому поселення могло розвиватися лише у східному напрямку та на правому березі річки.

Середмістя Межирова засноване на кряжовому підвищенні, яке утворилося в місці злиття річок Рів та Думка. Річка Думка в північно-східній частині утворювала досить широкий став. Тому місто могло розвиватися лише у вузькому західному напрямку, на півночі за річкою Думка та на півдні за річкою Рів.

Середмістя Поросяткова засноване між звивистими притоками річки Батіжок та біля підніжжя невеликого узвишся. На південь простягалися підтоплені терени. Тому поселення могло розвиватися лише у північному напрямку або на узвишші.

Середмістя Мар'янівки розташоване на лівому березі річки Лядова. На схід від нього простягалося пониззя із несприятливими ґрунтами. Тому поселення могло розвиватися лише в північному та південному напрямках вздовж узбережжя річки.

Середмістя Барка розташоване на правому березі річки Лядова. На південь та захід простягається не зручне для будівництва поселення пониззя. Тому місто могло розвиватися лише в північному напрямку вздовж підвищеного узбережжя річки Лядова.

Середмістя Берлинців засноване на правому березі річки Лядова. Поселення могло розвиватися на невеликому підвищенні біля річки, оскільки з усіх сторін його оточувало незручне для будівництва пониззя.

Рис. 5. Берлинці. Середмістя у XVII столітті. Реконструкція автора.

Розгляд економічних чинників, а саме сприятливих умов для розвитку ремесла і торгівлі, наявність природних ресурсів засвідчують, що Ялтушків, Межирів, Поросятків, Мар'янівка, Барок та Берлинці в першу чергу були зорієнтовані на сільське господарство. Домінування цього вектору діяльності поселень негативно вплинуло на їхню функціональну роль у розвитку регіону.

Аналіз оборонного чинника – наявність фортифікацій та природних перешкод підтверджують, що міста були забезпечені усіма необхідними складовими. Щоправда фортифікації вимагали постійного ремонту та покращення. Війни та повстання негативно позначилися на демографічному стані і розбудові міст. Так, Берлинці зазнали нищівного руйнування під час повстання 1702-1703 років під проводом Семена Палія і його придушення. (Крикун, 2011. с. 390) У свідченнях 1712 року губернатора Барського староства Павла Щитинського, в Межиріві тільки взимку почали селитися люди, а в Ялтушкові було лише двоє «тяглих» і п'ятеро піших підданих. (Крикун, 2011; с. 438)

Комунікаційний чинник – сполучення з іншими містами, розташування на торгівельних трактах також потенційно сприяв розвитку згаданих міст.

Обстеження юридичного чинника – прав та привілеїв які впливали на просторовий розвиток поселення також розкриває проблемні вузли в розвитку міст. Наприклад, Поросятків був переданий імператрицею Катериною II графу генерал-поручнику Івану Ферзену без врахування приналежності міста графині Замойській, сестрі короля Станіслава Августа. Після прохання короля місто повернули законній власниці. У XIX столітті Поросятків без суттєвих змін був у власності Стадницьких і 1865 році його купує генерал Лідерс, який перейменовує

поселення. Лише Ялтушків, Межирів та Барок отримали незначні привілеї, які суттєво не вплинули на піднесення міст.

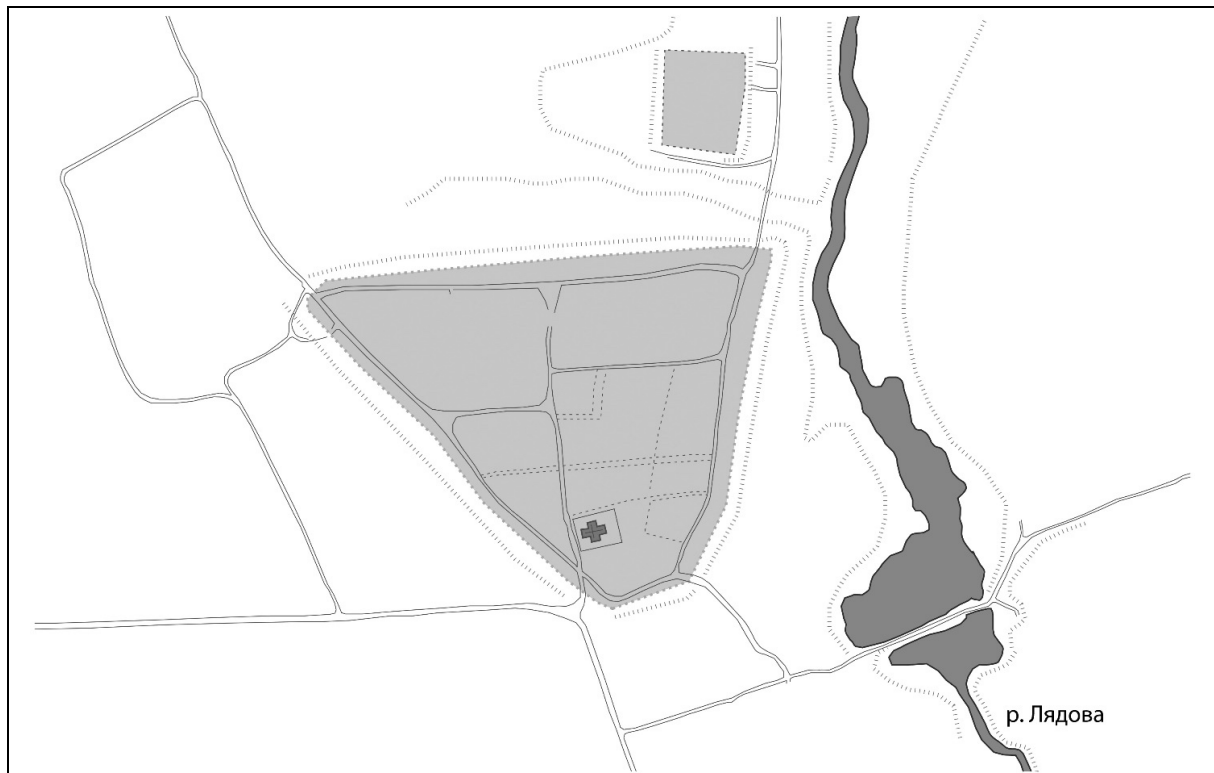

Рис. 6. Барок. Середмістя у XVII столітті. Реконструкція автора.

Огляд містобудівного чинника – розбудова форми та композиції міста засвідчують, що чіткий план творення середмістя був у Межиріві, Ялтушкові, Берлинцях, Бароку та Мар’янівці. Поросьяків був розпланований без попереднього задуму. Оборонні споруди середмістя згідно карти Подільського воєводства 1670 року склалися із земляних валів, невеликих бастионів та дерев’яних парканів. На карті Річчі Заноні 1767 року зафіксовано, що Межирів має добрі фортифікації; Поросьяків із укріпленнями (ймовірно опарканене); Ялтушків, Берлинці, Барок та Мар’янівка - без оборонних споруд. Отже, просторове розчинення середмістя у цих містах розпочинається у середині XVIII століття.

Висновок

Внаслідок аналізу міст Ялтушків, Межирів, Поросьяків, Мар’янівка, Барок та Берлинці з’ясовано, що від початку заснування і впродовж двох століть поступу вони мали спадкові, еволюційні та змінно-пульсуючі аномалії в розвитку. Натомість, це не є підставою для нехтування їхнім значенням для історії української урбаністики. Навпаки, ці поселення сьогодні потребують особливого пам’ятко-охоронного статусу.

Використана література та джерела

Sulimierski, F. Walewski, W. 1888. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. Warszawa: Filip Sulimierski i Władysław Walewski. T. III.

Sulimierski, F. Walewski, W. 1888. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. Warszawa: Filip Sulimierski i Władysław Walewski. T. VI.

Архив Юго-западной России. Материалы для истории местного управления в связи с историей сословной организации. Акты Барского староства XV-XVI в. 1893. Киев. Ч. 8, Т. I.

Крикун, М. 2011. Подільське воєводство у XV-XVIII століттях: Статті і матеріали. Львів: Наукове товариство імені Шевченка.

Петришин, Г. 2004. Характерні ознаки містотвірного процесу (на прикладі Західноукраїнського регіону). Львів: Вісник Національного університету "Львівська політехніка". № 505: Архітектура.

Сецинский, Е. 1901. Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. Вып. 9: Приходы и церкви Подольской епархии.

Reference

Archive of Southwest Russia. Materials for the history of local government in connection with the history of the estate organization. Acts of the Bar Elder of the XV-XVI centuries. 1893. Kiev. Ch. 8, T. 1.

Krykun, M. 2011. Podolsk Voivodeship in the XV-XVIII centuries: Articles and materials. Lviv: Naukove tovarystvo imeni Shevchenka.

Petryshyn H. 2004. Characteristic features of the city-building process (on the example of the Western Ukrainian region). Lviv: Visnyk Nacionalnoho universytetu «Lvivska politechnika». № 505: Arhitektura.

Siecyński, E. 1901. Proceedings of the Podolsk Diocesan Historical and Statistical Committee. Issue 9: Parishes and churches of the Podolsk diocese.

Sulimierski, F. Walewski, W. 1888. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. Warszawa: Filip Sulimierski i Władysław Walewski. T. III.

Sulimierski, F. Walewski, W. 1888. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. Warszawa: Filip Sulimierski i Władysław Walewski. T. VI.

Oleh Rybchynskyi

Professor of the Department of Architecture and Restoration

Lviv Polytechnic National University, Lviv

e-mail: zoroled@gmail.com

ORCID: 10000-0001-9936-6122

UNSUCCESSFUL TOWNS OF THE BAR SURROUNDINGS: YALTUSHKIV, MEZHRYRIV, POROSIATKIV, MARIANIVKA, BAROK AND BERLYNTSI

© *Rybchynskyi O.V., 2021*

Abstract. Historical towns of Ukraine are the subject of numerous interdisciplinary studies. The focus is mainly on those settlements that have preserved the planning composition or have significant historical significance. Instead, towns that have lost opportunities for spatial development remain unnoticed. The purpose of article is to determine the spatial parameters of downtown and individual development anomalies of unsuccessful cities: Yaltushkiv, Mezhyriv, Porosyatkiv, Maryanivka, Barok and Berlyntsi.

Urban factors with varying intensity stimulate the development of settlements. In each example, this happens individually. The formation and long-term formation of the town had hereditary, evolutionary and variable-pulsating properties. Given these characteristics, several cities located in the vicinity of Bar and recorded on the map of Podolsk Voivodeship in 1670 attract attention. These towns had a short period of development and did not differ in the history of the region. Instead, they deserve to examine the peculiarities of formation and restoration historical memory.

On the map of Podolsk Voivodeship in 1670, Yaltushkiv is shown with a castle and fortified downtown. The settlement was located on the road that connected Bar with Dunaiivtsi. Analysis of the current state of street network and relief allows to delineate boundaries of historic downtown. It had two gates, the main street on which stood the Church of Holy Trinity and Church of Holy Spirit. The market square had the shape of an elongated rectangle. The castle was located in the north-western corner. Preserved regular street network shows that the downtown was built thoughtfully and according to the developed plan. Most likely it happened in the middle of the 16-th century, but due to repeated devastation of the 16 - 20 centuries, no significant buildings and temples have survived.

On the map of Podolia Voivodeship in 1670, Mezhyriv is marked as a densely built-up town with a castle. Analysis of current state of the street network and relief helps to determine the boundaries of the ancient fortified city center, the probable location of the gates and the castle complex. On the map of Podolia voivodeship in 1670, Porosyatkiv is shown as a well-fortified town, with bastions and ramparts, but without castle. Instead, the fortification, market and temple have been lost today. The street network allows you to roughly delineate the area of the historic center. On the map of Podolsk Voivodeship in 1670, Maryanivka is shown as a quadrangular fortified town with a castle located near the eastern part of the downtown. An analysis of existing street network and relief shows that the ancient Rynok Square was located near the church, town had ramparts and dry ditches, two gates and a regular type of layout. The castle was rectangular in shape, with ramparts and a moat, located near the road to Kopaygorod. On the map of Podolia Voivodeship in 1670, Berlyntsi is mentioned as a fortified settlement with a castle located on the southern side of downtown. On the map of Podolsk Voivodeship in 1670, Barok is shown as a fortified town with a castle located on the north side of downtown.

The essence without the success of towns is concentrated in the reasons that determined their decline. The quality of the potential development of settlement was influenced by natural factors - geographical and topographic location, climate and geology. The analysis of natural properties in each settlement showed that from the very beginning they had significant limitations in spatial development. Consideration of economic factors, namely favorable conditions for the development of handicrafts and trade, the availability of natural resources indicate that Yaltushkiv, Mezhyriv, Porosyatkiv, Maryanivka, Barok and Berlyntsi were primarily focused on agriculture. The dominance of this vector of settlement activity has negatively affected their functional role in the development of region. An overview of urban planning factor - the development of form and composition of the town show that a clear plan for the creation of the downtown was in Mezhyriv, Yaltushkiv, Berlyntsi, Barok and Maryanivka. Porosyatkiv was planned without prior planning. According to the map of the Podolsk Voivodeship of 1670, the defensive structures of downtown consisted of earthen ramparts, small bastions and wooden fences. On the map of Ricci Zanoni in 1767 it is recorded that Mezhyriv has good fortifications; Porosyatkiv with fortifications (probably scalded); Yaltushkiv, Berlyntsi, Barok and Maryanivka - without fortifications. Thus, the spatial dissolution of the downtown in these towns began in the middle of the XVIII century.

An analysis of the towns Yaltushkiv, Mezhyriv, Porosiatkiv, Maryanivka, Barok and Berlyntsi revealed that from the beginning of their founding and during the two centuries of progress, they had hereditary, evolutionary and variable-pulsating anomalies in development. Instead, this is no reason to neglect their significance for the history of Ukrainian urban planning. On the contrary, these settlements today need a special monument protection status.

Key words: downtown, fortifications, town-planning factors, anomalies of development.